

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ КОНЦЕПТУ БАТЬКІВЩИНА В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена дослідженню лексем *Heimat* і *Vaterland*, які є ключовими засобами вербалізації концепту БАТЬКІВЩИНА в німецькій мові у політично-ідеологічному плані. На базі ідеологічного дискурсу тоталітарної доби націонал-соціалізму проводиться порівняння семантики досліджуваних слів, прослідковуються ідеологічно спрямовані методи трансформації значень і маніпулювання ними. Співставляються ключові лексеми для встановлення спільних і відмінних рис.

Ключові слова: лексема, семантика, ідеологічний дискурс, трансформація значення.

Януш К. М. К проблеме изучения идеологической составляющей концепта РОДИНА в немецком языке.

Статья посвящена исследованию лексем *Heimat* и *Vaterland*, которые являются ключевыми средствами вербализации концепта РОДИНА в немецком языке в политически-идеологическом плане. На базе идеологического дискурса тоталитарной эпохи национал-социализма проводится сравнение семантики исследуемых слов, прослеживаются идеологически направленные методы трансформации значений и манипулирования ими. Сопоставляются ключевые лексемы для установления общих и отличительных черт.

Ключевые слова: лексема, семантика, идеологический дискурс, трансформация значения.

Yanush Kh. On the problem of studying the ideological component of the concept HOMELAND in the German language.

The article investigates the lexemes *Heimat* and *Vaterland*, which are key means in the verbalization of the concept HOMELAND in German politically ideological terms. On the basis of the ideological discourse in the totalitarian age of the national-socialism the semantics of the studied words is compared, as well as ideological orientation transformation methods and manipulate values are traced. The key lexemes are compared in order to establish their common and distinctive features.

Key words: lexeme, semantic, ideological discourse, transformation of values.

Для того, щоб досягнути необхідного зрушення у розумінні значень тих чи інших слів, недостатньо просто написати декілька статей, чи змінити тлумачення тієї чи іншої лексеми у словнику. Зміни, які відбуваються в суспільстві, чи які необхідно провести з тих чи інших причин, повинні пройти складний процес їх «прийняття» носіями мови. Ось чому ідеологічні зміни, на які була спрямована німецька національно-соціалістична пропаганда найчастіше використовувала так звану приховану, непрямую пропаганду. Найважливішу роль у створенні і культивуванні «правильного» руслу у сприйнятті світу і розумінні свого місця в ньому належало новоствореному у 1933 році міністерству – Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda, основним завданням якого було власне конструювання необхідної Гітлеру злитої воєдино колективно-індивідуальної моделі світу. І ключовими поняттями, які зіграли чи не найголовнішу роль у цій ідеологічній війні, стали «*Heimat*» і «*Vaterland*». Власне саме через таке зловживання останнє стало практично табу, подолання якого вимагало вольового зусилля над «виправленою» свідомістю цілих поколінь представників німецького народу.

Дослідженню концепту БАТЬКІВЩИНА в німецькій мові присвячені роботи І. Сандомирської, А. Вежбицької, В. Телії. Ця тематика є не менш актуальною і в західноєвропейських країнах (див. Peter Dürrmann «*Heimat und Identität: der moderne Mensch auf der Suche nach Geborgenheit*»; Olaf Kühne, Annette Spellerberg «*Heimat in Zeiten erhöhter Flexibilitätsanforderungen: empirische Studien im Saarland*»; Gunther Gebhard, Oliver Geisler, Steffen

Schröter «*Heimat: Konturen und Konjunkturen eines umstrittenen Konzepts*»; Natalia Donig «*Heimat als Erfahrung und Entwurf*» та ін.) [2; 3; 4; 5].

Метою статті є дослідження концепту БАТЬКІВЩИНА в ідеологічному ракурсі, визначення закономірностей вживання ключових лексем *Heimat* і *Vaterland* як засобів пропагандистського впливу на свідомість людей на прикладі книги А. Гітлера «*Mein Kampf*».

Книга Адольфа Гітлера «*Моя боротьба*» («*Mein Kampf*»), стала путівником до розуміння ідеології німецького націонал-соціалізму, його програмним маніфестом. Тому доцільним, на нашу думку, є контекстуально-семантичний аналіз ключових лексем «*Heimat*» і «*Vaterland*», які вербалізують концепт БАТЬКІВЩИНА в німецькій мові саме на прикладі цього твору.

Слід зазначити, що частотність вживання лексеми *Heimat* є доволі невисокою. Так на 782 сторінках, які включають в себе дві частини книги: перший том – «*Розплата*» («*Eine Abrechnung*») і другий – «*Національно-соціалістичний рух*» («*Die nationalsozialistische Bewegung*»), досліджувана лексема зустрічається лиш 43 рази. Окрім того, один раз був використаний прикметник *heimatlich* «... *der junge Knecht, der sich entschließt, das heimatliche Dorf zu verlassen, um nach der fremden Großstadt zu ziehen*» (6, 26).

Два рази *Heimat* зустрічається як складова частина композитивів *Heimatkontinent* і *Heimatgarnisonen*:

„*Es würde mithin auch eine solche Kolonialpolitik nur auf dem Wege eines schweren Kampfes durchzuführen gewesen sein, der aber dann zweckmäßiger*

nicht für außereuropäische Gebiete, sondern vielmehr für Land im Heimatkontinent selbst ausgefochten worden wäre (6, 153).

«In Deutschland kam noch folgendes dazu: So sicher die Revolution nur infolge der allmählichen Zersetzung des Heeres gelingen konnte, so sicher war der wirkliche Träger der Revolution und Zersetzer des Heeres nicht der Soldat der Front gewesen, sondern das mehr oder weniger lichtscheue Gesindel, das sich entweder in den **Heimatgarnisonen** herumtrieb oder als „unabkömmlich“ irgendwo in der Wirtschaft Dienste verrichtete» (6).

При вживанні лексеми *Heimat* найчастіше актуалізується її локально-географічне значення:

«Mit noch nicht einmal dreizehn Jahren schnürte der damalige kleine Junge sein Ränzlein und lief aus der **Heimat**, dem Waldviertel fort» (6, 2).

Поряд із такими звичним позначенням місця народження і проживання людини, яке історично притаманне досліджуваній лексемі, в даній книзі вимальовуються нові, невластиві їй відтінки значень. Вони зумовлені потребами, продиктованими як змінами в соціально-політичному житті країни, так і необхідністю створення іншого світобачення, яке стало підґрунтям для соціально-ідеологічної картини світу. В даному випадку мова йде про розширення значення слова *Heimat* і вживання його для позначення тилу:

«Ebenso übten die Jammerbriefe direkt aus der **Heimat** längst ihre Wirkung aus» (6, 208).

«Für was kämpfte das Heer noch, wenn die **Heimat** selber den Sieg gar nicht wollte? Für wen die ungeheuren Opfer und Entbehrungen? Der Soldat soll für den Sieg fechten, und die Heimat streikt dagegen?» (6, 214).

«Der Mann an der Front, er begrüßte das Ende des blutigen Ringens, war glücklich, die **Heimat** wieder betreten zu können, Weib und Kind wieder sehen zu dürfen» (6, 583).

Слід наголосити, що в німецькій мові є й інші лексеми, які означають тил, наприклад, *der Rücken* – напрям протилежний до лінії фронту; *das Hinterland* – територія тилу; *die Etappe* – тилові підрозділи армії. Лексема ж *Heimat* (у значенні тилу) не може бути синонімом до жодного із вищезазначених слів, а більш близька до розуміння її як дуже глибокого тилу [1]. В даному випадку спостерігається не просто лінгвістичне явище розширення значення, а тонка лінгво-психологічна маніпуляція, яка має на меті підсилити емоційне навантаження. Власне така підміна понять, їх часткове злиття не є випадковістю. Це один із найсильніших емотивних факторів, які в подальшому полегшили можливість маніпулювання людською свідомістю. Перенесення значення із поняття ТИЛ на БАТЬКІВЩИНУ значно укріпило його у морально-ціннісному контексті.

Що стосується лексеми *Vaterland*, то вона в тексті зустрічається значно частіше – 71 вживання. Окрім того, знаходимо такі композити, як

1) **Vaterlandsliebe:**

«... **Vaterlandsliebe** im Herzen und Lieder auf den Lippen war unser junges Regiment in die Schlacht gegangen wie in den Tanz. Teuerstes Blut gab sich da freudig hin im Glauben, dem Vaterland so seine Unabhängigkeit und Freiheit zu bewahren» (6, 219).

«Der beste Schutz wird dann nicht in seinen Waffen liegen, sondern in seinen Bürgern; nicht Festungswälle werden ihn beschirmen, sondern die lebendige Mauer von Männern und Frauen, erfüllt von höchster **Vaterlandsliebe** und fanatischer Nationalbegeisterung» (6, 473).

2) **Vaterlandsverrat, Vaterlandsverräter:**

«Nie war die Zeit reifer, ja schrie sie gebieterischer nach einer solchen Lösung als in dem Augenblick, da auf der einen Seite sich der nackte **Vaterlandsverrat** schamlos offenbarte, während auf der anderen ein Volk wirtschaftlich dem langsamen Hungertode ausgeliefert war» (6, 780).

3) **Vaterlandsfeind:**

„Die nationalsozialistische Bewegung hat damals zum ersten Male ihre Entschlossenheit gezeigt, künftighin auch für sich das Recht auf die Straße in Anspruch zu nehmen und damit dieses Monopol den internationalen Volksverrättern und **Vaterlandsfeinden** aus der Hand zu winden“ (6, 613).

В тексті є також похідні від зазначених композитів прикметники – **vaterländisch** і **vaterlandsfeindlich**:

«Die **vaterländischen** Verbände Münchens hatten damals den Aufruf erlassen, der als Protest gegen die Einführung des Republikschutzgesetzes zu einer riesenhaften Kundgebung in München aufforderte» (там само).

В тексті поряд із лексемою *Vaterland* зазвичай вживаються такі присвійні займенники, як *sein*, *unser*, *gemeinsam*, тоді як для *Heimat* характерними є *mein* та *eigen* [1]:

«Endlich aber wollte ich des Glücks teilhaftig werden, an der Stelle zu sein und wirken zu dürfen, von der einst ja auch mein brennendster Herzenswunsch in Erfüllung gehen mußte: der Anschluß meiner **geliebten Heimat** an das **gemeinsame Vaterland**, das **Deutsche Reich**» (6, 136).

«Dieser Kampf gegen die eigene Art, das eigene Nest, die **eigene Heimat** war ebenso sinnlos wie unbegreiflich. Das war unnatürlich» (6, 65).

Такі відмінності, на думку Є. М. Ігнатової, свідчать про належність цих слів до різних сфер: *Heimat* належить до особистісної «Я» сфери, а *Vaterland* до соціальної «МИ» [1].

У книзі знаходимо три контекстуальні приклади, в яких досліджувані лексеми зустрічаються в межах одного речення:

«Nicht die Grenzen seiner **Heimat**, sondern die

seines Vaterlandes muß er sehen lernen; denn diese hat er einst auch zu beschützen. Es ist deshalb unsinnig, den jungen Deutschen in seiner Heimat zu belassen, sondern zweckmäßig ist, ihm in seiner Heereszeit Deutschland zu zeigen» (6, 647).

Тут *Vaterland* є відображенням Німеччини як батьківщини цілої нації, а *Heimat* – конкретної людини.

В наступному прикладі відображено два значення поняття БАТЬКІВЩИНА для індивіда, конкретна географічна площина *Deutschland* є одночасно місцем народження (*Heimat*) і символом священного обов'язку (*Vaterland*) [1]:

«Wanderer, der du nach Deutschland kommst, melde der Heimat, da wir hier liegen, treu dem Vaterland und gehorsam der Pflicht» (6, 647). Ця думка є фактично вдало обіграною фразою *«Wanderer, kommst du nach Sparta, verkündige dorten, du habest Uns hier liegen gesehn, wie das Gesetz es befahl»*. Але дві лексеми *Heimat* і *Vaterland*, якими Гітлер доповнив цю цитату поглибили рівень її емоційного сприйняття, торкаючись потрібних автору струн людської душі, що є ще одним доказом його дуже вдалого маніпулювання людськими масами.

Не менш цікавим є також вживання (хоча і нечисельне, лише 11 прикладів) лексеми *Mutterland*.

«Nur wer selber am eigenen Leibe fühlt, was es heißt, Deutscher zu sein, ohne dem lieben Vaterlande angehören zu dürfen, vermag die tiefe Sehnsucht zu ermessen, die zu allen Zeiten im Herzen der vom Mutterlande getrennten Kinder brennt. Sie quält die von ihr Erfassten und verweigert ihnen Zufriedenheit und Glück so lange, bis die Tore des Vaterhauses sich öffnen und im gemeinsamen Reiche das gemeinsame Blut Frieden und Ruhe wiederfindet» (6, 136).

Як бачимо, вона вживається не тільки у значенні метрополії, але і батьківщини або материнського лона, що нехарактерно для німецького узусу.

Дослідження концепту БАТЬКІВЩИНА на прикладі ключових лексем *Heimat* і *Vaterland* в ідеологічному контексті на основі книги А. Гітлера «*Mein Kampf*» дозволило виділити декілька суттєвих особливостей.

Так, зокрема, лексемі *Heimat* притаманна вузькість значення і певна локально-географічна конкретика, тоді ж як сфера *Vaterland* є значно ширшою, хоча і не до кінця окресленою. *Heimat*, поєднуючись із близько-родинно-сімейним контекстом, є символом домашнього затишку, сімейного гнізда, родинної турботи. «В якості найближчого оточення HEIMAT в тексті виступають наступні концепти: NEST, FRIEDEN, GRENZE, HAUS, WEIB UND KIND, ERDE UND BODEN» [1].

Лексемі ж *Vaterland* притаманний ореол надмірної величч і перебільшеної цінності, про що свідчать численні концептуальні поля, пов'язані із

нею, такі, як «NATION, VOLK, MORAL, GESETZ, KRIEG, FEINDE, OPFER, PFLICHT, BLUT, TOD, UNABHÄNGIGKEIT, FREIHEIT» [там само].

Проте не слід забувати, що таке розуміння не є виключно «націонал-соціалістичним». Воно зумовлене і етимологією слів. Так лексема *Heimat* етимологічно тяжіє до поняття ДІМ, тоді ж як *Vaterland* перебуває у сфері БАТЬКО, ЗЕМЛЯ. Не можна стверджувати, що у своїй книзі А. Гітлер «винайшов» щось цілком інше. Він, опираючись на традиційне і усталене розуміння досліджуваних лексем, зумів контекстуально змістити акценти значень, надаючи їм потрібного відтінку. Так *Heimat* у значенні близького і рідного дому, поступово трансформувалось у ТИЛ. Фактично ототожнивши ці два поняття, автору вдалося значно посилити його цінність. Адже говорячи чи думаючи про тил, люди розуміли, що це рідний дім, а значить і сім'я, батьки, діти, дружини, родичі, знайомі, все те, за що варто віддати своє життя.

Проте таке розширене і фактично «перекручене» розуміння зазначеного поняття аж ніяк не пов'язане із лінгвістичними змінами, а є радше цілеспрямованим засобом пропагандистської роботи, впливом на людську свідомість, спробою поглибити емоційне сприйняття і підняти на новий етап у ціннісній шкалі [1].

Слід зазначити, що подібний ідеологічно-маніпулятивний метод оперування термінами і поняттями зрозумілий не лише представникам німецького, але і слов'янських народів. Схожість історичних перипетій, перебування під впливом диктаторсько-тиранських тоталітарних режимів, які вимагали підкріплення своєї сили і влади засобами ідеологічного зомбування і викривлення фактів, створило практично дзеркальні паралелі в декількох мовах – німецькій, українській, російській. Створення ореолу божественності, які притаманні лексемі *Vaterland* і тепла та любові до батьківського дому *Heimat* мають спільні риси із возвеличуванням Вітчизни (рос. *Отечество*) і любов'ю до рідної Батьківщини (рос. *Родина*).

Безумовним є той факт, що концепт БАТЬКІВЩИНА в німецькій мові має важливе ідеологічне навантаження. Для лексеми *Heimat* характерним є мінливість значень, що відіграло важливу роль на наступних етапах історичного розвитку: часткова заборона лексеми *Vaterland*, і, як наслідок, перенесення частини значень лексеми *Heimat*, що призвело до ще більших труднощів у питанні демаркації між цими двома словами.

Перспективними, на нашу думку, будуть схожі дослідження із залученням більш широкого контекстуально-ілюстративного матеріалу, наприклад, залучення газетно-публіцистичного корпусу часів нацистської пропаганди, а також порівняння отриманих результатів із даними, представленими у запропонованій статті.

Література

1. Игнатова Е. Концепт РОДИНА в идеологическом дискурсе (на материале немецкой политической пропаганды 20-40-х гг. XX в.): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Игнатова Евгения Михайловна. – М., 2008. – 160 с.
2. Donig N. Heimat als Erfahrung und Entwurf / N. Donig. – Berlin : LIT Verlag Dr. W. Hopf, 2009. – 253 S.
3. Dürrmann P. Heimat und Identität: der moderne Mensch auf der Suche nach Geborgenheit / P. Dürrmann. – Tübingen-Zürich-Paris: Hohenrain-Verlag, 1994. – 160S.
4. Gebhard G. Heimat: Konturen und Konjunkturen eines umstrittenen Konzepts /G. Gebhard, O. Geisler, St. Schröter. – Bielefeld : Transcript Verlag, 2007. – 198 S.
5. Kühne O. Heimat in Zeiten erhöhter Flexibilitätsanforderungen: empirische Studien im Saarland / O. Kühne, A. Spellerberg . – Verlag für Sozialwissenschaften | Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2010. – 201 S.

Джерела ілюстративного характеру

6. Hitler A. Mein Kampf / A. Hitler. – München: Zentralverlag der NSDAP, Franz Eher Nachf, 1943. – 282 S. [Електронний ресурс]. Режимдоступу: <https://archive.org/stream/Mein-Kampf2/HitlerAdolf-MeinKampf-Band1Und2855.Auflage1943818S.#page/n5/mode/2up>.